

Piotr Stolarski, *Friars on the Frontier. Catholic Renewal and the Dominican Order in Southeastern Poland, 1594–1648*, Farnham: Ashgate 2010, ss. 265.

W ostatnich latach można zaobserwować wzrost zainteresowań dziejami zakonów mendykantkich. Badacze swą uwagę koncentrują nie tylko na najwcześniejszych i stosunkowo najlepiej opracowanych kartach historii poszczególnych zakonów, poruszane są także zagadnienia związane z późniejszymi losami zakonów. W odniesieniu do historii zakonu dominikanów należy podkreślić, że jego nowożytny losy są ciągle tematem słabo rozpoznany w literaturze i to zarówno w przypadku krajów Europy Zachodniej, jak i Rzeczypospolitej¹. Z tego względu praca Piotra Stolarskiego, absolwenta King's College London, będąca zmodyfikowaną wersją doktoratu obronionego w Aberdeen University w 2008 roku powstała na seminarium Profesora Roberta I. Frosta, zasługuje na szczególne uznanie. Autor specjalizujący się w dziejach wczesnonowożytnych swą uwagę skoncentrował – jak zapowiada we wstępie książki – na dziejach religijności potrydenckiej, w którym to kontekście osadził dzieje zakonu braci kaznodziejów. W tym celu postanowił przyjrzeć się zagadnieniu relacji zakonników i szlachty, kwestiom prawa patronatu, modelom religijności oraz wzorcom kaznodziejstwa. Dla pełniejszego ukazania roli zakonu kaznodziejów ich dzieje zostały zaprezentowane na tle rozwoju jezuitów, który to zakon uważany był za podstawę działań kontreformacyjnych. Zestawiając dzieje obydwu zakonów, autor starał się przedstawić krąg szlachty nastawionej opozycyjnie wobec zakonu jezuitów, którzy dzięki temu coraz przychylniej traktowali zakon braci kaznodziejów.

Rozprawa składa się z siedmiu rozdziałów oraz aneksu, w którym autor zestawił konwenty dominikańskie zlokalizowane w Polsce południowo-wschodniej. Na uwagę zasługują interesujące wnioski autora, który wzorując się na ustaleniach badaczy zachodnioeuropejskich stara się stworzyć pewne modele, wzorce religijności typowe dla XVI–XVII wieku, a następnie przenieść je na grunt polski. Istotne są także wnioski odnoszące się do zaplecza społecznego zakonu braci dominikanów, poparcia rodzin arystokratycznych, dewocji szlachty, kontaktów z rodziną panującą, rozwoju bractw różańcowych, spowiedników zakonnych, związków modlitewnych. Cenne są również ustalenia podkreślające, że to wkład kaznodziejski dominikanów ułatwiał późniejsze sukcesy kontreformacji, której orężem miał być zakon jezuitów.

Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt niezwykle obszernej i wnikliwie przeprowadzonej kwerendy źródłowej i to zarówno w archiwach znajdujących się w Polsce (Kraków, Poznań, Warszawa, Wrocław), jak i na Ukrainie (Lwów), wątpliwości budzi jedynie terminologia – zamiast nazwy Archiwum Państwowe w Krakowie autor posługuje się określeniem Państwowe Archiwum Narodowe, Kraków. Wykorzystana literatura przedmiotu – zarówno w języku polskim, jak i angielskim – także jest nader obszerna, podobnie jak zużytkowane starodruki. Zapewne z racji procedury wydawniczej autor nie wykorzystał tekstów ogłoszonych drukiem w tomie *Dominikanie na ziemiach polskich w epoce nowożytnej*², które bezpośrednio nawiązują do wątków porusza-

¹ Spośród ważniejszych publikacji przedstawiających dzieje zakonu dominikanów w okresie nowożytnym zob. *The English Dominican Province (1221–1921)*, London 1921; G. Anstruther, *A Hundred Homeless years, English Dominicans 1558–1658*, London 1958; J. d. Levesque, *Les Frères Prêcheurs de Lyon, Notre Dame de Confort 1218–1789*, Lyon 1978; H. Fenning, *The Irish Dominican Province, 1698–1797*, Dublin 1990; T.S. Flynn, *The Irish Dominicans 1536–1641*, Dublin 1993; A. Ross, *Scottish Blackfriars in the seventeenth century*, Glasgow 1972.

² *Dominikanie na ziemiach polskich w epoce nowożytnej*, red. A. Markiewicz, M. Miławicki OP, Kraków 2009.

nych w pracy – np. w odniesieniu do patronów zakonu braci kaznodziejów, działalności Fabiana Birkowskiego, relacji szlachta – zakonnicy³. Orientację czytelnika odnośnie do wykorzystanych źródeł znacznie ułatwiłoby choćby pobieżne ich scharakteryzowanie bądź podanie w bibliografii tytułów poszczególnych rękopisów, zwłaszcza z tak bogatego Archiwum Dominikanów w Krakowie⁴, o ich braku z pewnością zdecydowałyby wymogi wydawnicze, jakim musiał podporządkować się autor.

W poszczególnych rozdziałach autor scharakteryzował stan badań odnoszący się do wzorców religijności sarmackiej, relacji pomiędzy zakonem braci kaznodziejów a towarzystwem jezuosowym. W następnej części pracy ukazane zostały dalsze cechy religijności szlacheckiej, które wywarły istotny wpływ na przebieg konfliktu pomiędzy uniwersytetem w Krakowie a jezuitami. Charakteryzując ten spór autor wykorzystał zarówno najważniejszą literaturę przedmiotu (autorstwa Henryka Barycza), jak i powstałe wówczas pamflety i panegiriki. Scharakteryzowano wówczas zaplecze społeczne zakonu dominikanów oraz jezuitów. Spór pomiędzy Towarzystwem Jezusowym a akademikami posłużył autorowi do omówienia kwestii założenia bractwa Oratorium św. Różańca. Zastanawia jedynie fakt, że dokument erygujący wspomniane bractwo autor omówił w zupełnie innej części pracy⁵.

Dzięki wnikliwej lekturze akt kapituł prowincjalnych ogłoszonych drukiem przez Ojca Madurę⁶, jak i przygotowanych do druku a pozostających w maszynopisie w bibliotece konwentu

³ P.T. Stolarski, „*Mocny fundament*”: *kobiety jako patronki zakonu dominikańskiego na ziemiach polskich i ruskich w latach 1594–1648*, [w:] *Dominikanie na ziemiach polskich...*, s. 125–137; M. Rowińska-Szczepaniak, *Królowe „pamięcią pogrzebną wspomniane”*. *Fabian Birkowski o Annie Jagiellonce i Konstancji Habsburżance*, [w:] *Dominikanie na ziemiach polskich...*, s. 137–152; K. Stojek-Sawicka, *Klasztory dominikańskie na Wołyniu a miejscowe społeczeństwo: analiza wzajemnych relacji w XVII–XVIII wieku*, [w:] *Dominikanie na ziemiach polskich...*, s. 215–227.

⁴ Czytelnik uzyskałby wówczas informacje, że Kr 1-6 odnoszą się do 6 niezwykle istotnych kopiaruszy konwentu krakowskiego: 1 – Liber antiquitatum et intercisarum, bullar[um] sum. Pontif. ac privilegiorum regalium et censuum inscriptionu[m] atq[ue] Obligationu[m] Missarum. Con[ven]tus Ord[in]is Praed[icatoru]m SS – mae Trini[tatis], 2 – Conventus Cracoviensis SS – mae Trinitatis Ordinis Praedicatorum Plantatio, Erectio, Ratificatio Pietatis quorundam Patrum, Honores, merita ac praeclara gesta memoriae digna annotantur, et in hoc manuscripto continentur, 3 – Protocolum Priuilegiorum, Foundationum, Dotationum, Inscriptionum, Censuum, Prouentuum, Villarum, Domorum, Obligationum, Literarum, Regalium, Commisionum... Concordiarum, Inuentarium, Clenodiorum, Apparentorium, Librorum Choralium, Ecclesiae, et Conuentus SS. Trinitatis Fratrum Praedicatorum fideliter descriptum, et consignatum Per Fr. Arnolfum Presinium Magistrum. 1648, 4 – Protocolon Privilegiorum, Foundationum, Donationum, Inscriptionum, Censuum, Prouentuum, Villarum, Domorum, Obligationum, Literarum Regalium, Commisionum, Decretorum, Transactionum, Concordiarum, Inventariorum, ex Antiquiori Protocollo per olim R. A. P. M. F. Arnolphum Presinium in Anno 1648, 5 – Descriptio foundationis Ecclesiae S[an]ctiss[im]ae Trini[tatis] et Mona[sterii] Sacri Ordinis Fr[atru]m Praed[icatoru]m Villarum Prouentuu[m], & Censuum Con[ven]tus Cracouiensis. Aliorumq[ue] Bonorum Immobilium &c. Per Fr[atrem] Arnolphum S: T: M[a]g[istru]m, 6 – Księga zawierająca dokumenty i materiały do historii kościoła i klasztoru OO. Dominikanów krakowskich od 1219–1749.

⁵ Podrozdział omawiający antagonizm dominikańsko-jezuicki rozpoczyna się na stronie 33, a Oratorium św. Różańca omówiono w rozdziale poświęconym rozwojowi bractw różańcowych na stronie 141.

⁶ *Acta Capitulum Provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum*, red. F. Madura OP, vol. 1 a. 1225–1600, Roma 1972.

krakowskiego⁷ autor ukazał krąg patronów i donatorów zakonu braci kaznodziejów. W momencie kiedy autor wzmiankuje fakt zaginięcia akt kapitulnych z 1534, 1536, 1539, 1546 czy 1549 roku⁸, należałoby zaznaczyć, że informacje te zaczerpnięte zostały z edycji Ojca Madury⁹, któremu udało się je częściowo zrekonstruować.

Jeden z rozdziałów autor poświęcił na omówienie zagadnienia kaznodziejstwa dominikańskiego, w tym celu posłużył się kazaniami autorstwa kaznodziei królewskiego Ojca Fabiana Birkowskiego. Wykorzystał niemal kompletną literaturę przedmiotu odnoszącą się do Fabiana Birkowskiego¹⁰.

Dzięki analizie testamentów szlacheckich ukazano związki łączące poszczególne rody z wybranymi konwentami w okresie poprzedzającym powstanie Chmielnickiego. Gdyby autor w przyszłości chciał bliżej przyjrzeć się temu zagadnieniu, wypadałoby kwerendę w literaturze poszerzyć o prace zawierające zarówno wybór wydanych drukiem testamentów¹¹, jak i rozprawy charakteryzujące formularz testamentu nowożytnego¹². Lektura testamentów, jak również analiza donacji na rzecz klasztoru w Krakowie umożliwiła autorowi scharakteryzowanie przemian w religijności szlacheckiej oraz rozwój kultu św. Jacka Odrowąża.

Na uwagę zasługują wstępne wnioski autora odnoszące się do dziejów bractwa różańcowego zorganizowanego w krakowskim konwencie. Lektura *Spisu osób przyjętych do Różańca Św. tak imienia Jezus, jak i Matki Najśw.* obejmującej lata 1485–1716, a liczącej 386 kart z nazwiskami¹³ oraz wykazu przywilejów i odpustów przyznanych Bractwu w latach 1564–1793¹⁴ zasługuje na osobne monograficzne opracowanie, które wykraczałoby jednakże poza ramy i formułę recenzowanej rozprawy. Autor charakteryzując dzieje bractw różańcowych użył niezręcznego sformułowania, pisząc o polskich konfraterniach zorganizowanych we Wrocławiu, Brzegu, Szczecinie i Darłowie¹⁵, które to tereny wówczas do Polski nie należały, a klasztory te nie przynależały ani do kontraty małopolskiej czy ruskiej obszaru, do którego odnosi się omawiana książka.

Lektura recenzowanej pracy nasuwa szereg spostrzeżeń polemicznych. Warto by zastanowić się, czy zasadne było poświęcenie aż takiej uwagi Małopolsce np. w rozdziale 3 bądź w odniesieniu do omawiania donacji i testamentów szlacheckich na rzecz konwentu krakowskiego. Tytuł

⁷ *Acta Capitulum Provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum*, red. F. Madura OP, vol. 2 a. 1603–1700), mszps sygn 33429; zob. też *Supplementum ex Registris litterarum magistrorum et procuratorum generalium OP*, red. F. Madura OP, vol. 3 (a. 1608–1701).

⁸ P. Stolarski, *Friars on the Frontier...*, s. 49.

⁹ *Acta Capitulum Provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum*, vol. 1, s. 270 i n.

¹⁰ Wykaz literatury można by poszerzyć o prace: J. K r o c h m a ł a, *Polemiki religijne w kazaniach Fabiana Birkowskiego OP (ok. 1569–1636)*, „Universitas Gedanensis” 1: 2002, s. 101–127; D. Dybek, „Bogu, co boskie, cesarzowi, co cesarskie...” – *problematyka społeczno-religijna w kazaniach Fabiana Birkowskiego*, „Napis” 12: 2006, s. 253–263, zob. też przypis nr 142, [w:] W. Szymborski, M. Miławicki, „*Vir sapientiae et morum probitate clarus*”. *Regensi studium generalnego polskiej prowincji dominikanów w XVII w.*, „Przegląd Tomistyczny” 2010, t. XVI, s. 162.

¹¹ Zob. szerzej *Cui contingit nasci, restat mori. Wybór testamentów staropolskich z województwa sandomierskiego*, red. M. Lubczyński, J. Pielas, H. Suchojad, Warszawa 2005.

¹² Spośród obszernej literatury przedmiotu zob. przykładowo: M. Borkowska, *Dekret w niebieskim ferowany parlamencie*, Kraków 1984; G. Jawor, *Stale formuły w testamentach polskich [XVI–XIX w.]*, „Rozprawy Komisji Językowej” XII, 1981, s. 217 i n.

¹³ Archiwum Dominikanów w Krakowie, Kr. B 1.

¹⁴ Archiwum Dominikanów w Krakowie, Kr. B 13.

¹⁵ P. Stolarski, *Friars on the Frontier...*, s. 140.

rozprawy sugeruje bowiem skupienie uwagi na klasztorach dominikańskich zlokalizowanych w Polsce południowo-wschodniej. Niestety kwestia ta nie została doprecyzowana we wstępie. Autor nie poczynił rozróżnienia pomiędzy kontratami, nie wyjaśnił, czy ma zamiar skupić swą uwagę na kontrakcie małopolskiej czy ruskiej obejmującej przecież sygnalizowany w tytule pracy obszar. Przyjęcie takiego schematu postępowania nawiązałoby choćby do rozpraw poświęconych kontrakcie ruskiej bądź pruskiej¹⁶. W pracy autor nie przedstawił należytego wyjaśnienia konfliktu, jaki w łonie prowincji polskiej, który to zakończył się, jak określił to Jerzy Kłoczowski, „kompromisowo w 1612 r. utworzeniem prowincji ruskiej Św. Jacka”¹⁷. Czytelnik informacje o tym istotnym dla życia wewnętrznego dominikanów sporze odnajduje dopiero na stronach 53–55. W części wstępu, gdzie autor odnosi się do powstawania klasztorów dominikańskich na ziemiach ruskich, zasadne byłoby sięgnięcie do ustaleń Tadeusza M. Trajdosa¹⁸. Przedstawiając zaplecze społeczne zakonu dominikanów, warto by przyrzeć się nieco szerzej tak istotnej, a ciągle nieopracowanej kwestii funkcjonowania okręgów klasztornych, kwestii rekrutacji zakonnej oraz relacjom mendykanci – parafie¹⁹. Należałoby również rozważyć ukazanie procesów fundacyjnych poszczególnych klasztorów znajdujących się w kontrakcie ruskiej, zważywszy, że sam autor podkreśla ich znaczenie na tych ziemiach. Ponadto zasadne wydaje się uzupełnienie publikacji o wątek dotyczący planów powstania orderu Niepokalanego Poczęcia, we fragmencie pracy poświęconej działalności Władysława IV²⁰.

Autor wyraził zbyt kategoryczne sądy odnoszące się do stanu badań nad dziejami zakonów oraz historiografii poruszającej zagadnienia związane z funkcjonowaniem Kościoła w epoce nowożytnej. Kwestię tę podniesiono także w recenzji ogłoszonej na łamach „Church History”, prestiżowego czasopisma wydawanego przez American Society of Church History²¹. Rację ma autor podkreślając, że historycy znaczną uwagę poświęcali jezuitom, aczkolwiek nie można zgodzić się z wnioskiem, jakoby w nauce polskiej tematy związane z dominikanami, franciszkanami, augustianami czy karmelitami praktycznie nie były poruszane, w porównaniu do licznych prac

¹⁶ W. Koszewirski, *Dominikanie klasztorów ruskich: połowa XV–XVI wiek*, Lublin 2006; R. Kubicki, *Środowisko dominikanów kontraty pruskiej od XIII do połowy XVI wieku*, Gdańsk 2007.

¹⁷ J. Kłoczowski, *Zakon braci kaznodziejów w Polsce 1222–1972. Zarys dziejów*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, red. J. Kłoczowski, t. 1, Warszawa 1975, s. 65.

¹⁸ Zob. szerzej artykuł podsumowujący wieloletnie badania: T.M. Trajdos, *Dominikanie na ziemiach ruskich państwa polsko-litewskiego w średniowieczu*, [w:] *Dzieje dominikanów w Polsce XIII–XVIII wieku. Historiografia i warsztat badawczy historyka*, red. H. Gapski, J. Kłoczowski, J.A. Spież OP, Lublin 2006, s. 147–166.

¹⁹ Odnośnie do funkcjonowania okręgów zakonnych zob. J. Kłoczowski, *Okręgi klasztorne w Polskiej Prowincji Dominikańskiej w średniowieczu*, [w:] *idem, Polska Prowincja Dominikańska w średniowieczu i Rzeczypospolitej Obojga (wielu) Narodów*, Poznań 2008, s. 181 i n.; zob. też *idem*, *Zaplecze społeczne polskich dominikanów, ich pozycja w Kościele, państwie i społeczeństwie*, [w:] *ibidem*, s. 219 i n.; zagadnienie funkcjonowania parafii w epoce nowożytnej było przedmiotem licznych studiów Stanisława Litaka zob. szerzej *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku: struktura, funkcje społeczno-religijne i edukacyjne*, Lublin 2004.

²⁰ Zagadnienie powstania tego orderu przedstawione zostało przykładowo w podręczniku do dziejów falerystyki autorstwa K. Filipowa, *Falerystyka Polska XVII–XIX wieku*, Białystok 2003.

²¹ Zob. szerzej recenzję J. Kochanowskiego ogłoszoną drukiem w „Church History” 2012, vol. 81, no 2, s. 454–457, dostępną na stronie <http://www.readperiodicals.com/201206/2670022381.html#ixzz2CZAE4OT5> (dostęp: 20 XI 2012 r.).

odnoszących się do jezuitów²². Należy podkreślić, że choćby w odniesieniu do Krakowa, którym to przykładem lubi posługiwać się autor, istnieje szereg opracowań poświęconych dziejom poszczególnych zakonów. W przypadku ośrodków zakonnych położonych na terenie Krakowa cenny wkład wnoszą studia Andrzeja Bruździńskiego²³, Jerzego Flaga²⁴, Henryka Gapskiego²⁵, Tomasza Michała Gronowskiego²⁶, Waława Kolaka²⁷, Kazimierza Łataka²⁸, Małgorzaty Maciszewskiej²⁹, Jana Pasiecznika³⁰, Grzegorza Prusa³¹, Jerzego Rajmana³², Kazimierza Rosenbaigera³³, Pawła Szczanieckiego³⁴, Benignusa Józefa Wanata³⁵, w odniesieniu do zakonu cystersów w Mogile

²² P. Stolarski, *Friars on the Frontier...*, s. 15.

²³ A. Bruździński, *Kanonicy regularni od pokuty na ziemiach polskich*, Kraków 2003.

²⁴ J. Flaga, *Formacja i kształcenie duchowieństwa zakonnego w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*, Lublin 1998.

²⁵ H. Gapski, *Rekrutacja do zakonów męskich w Polsce w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku na przykładzie krakowskiego ośrodka zakonnego*, Lublin 1987; *idem*, *Klasztory krakowskie w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII w. Analiza przestrzenna środowisk zakonnych*, Lublin 1993.

²⁶ T.M. Gronowski, *Zwyczajny klasztor, zwyczajni mnisi: wspólnota tyniecka w średniowieczu*, Kraków 2007.

²⁷ W. Kolak, *Klasztor augustiański przy kościele św. Katarzyny w Krakowie do połowy XVI wieku. Fundacja, rozwój uposażenia i rola kulturalna*, Kraków 1982.

²⁸ K. Łatak, *Kanonicy Regularni Laterańscy na Kazimierzu w Krakowie do końca XVI wieku*, Elk 1999; *idem*, *Kongregacja krakowska kanoników regularnych laterańskich na przestrzeni wieków*, Kraków 2002; *idem*, *Poczet rządców opactwa Bożego Ciała Kanoników Regularnych Laterańskich w Krakowie*, Kraków 2005; K. Łatak, S. Nalbach, *Ze studiów nad kulturą umysłową kanoników regularnych krakowskiej prepozytury Bożego Ciała w XV i XVI wieku*, Kraków 2009; K. Łatak, *Ksiądz Stefan Ranatowicz CRL (1617–1694) barokowy kronikarz i pisarz klasztorny*, Kraków 2010.

²⁹ M. Maciszewska, *Klasztor bernardyński w społeczeństwie polskim 1453–1530*, Warszawa 2001.

³⁰ J. Pasiecznik, *Kościół i klasztor Reformatów w Krakowie*, Kraków 1978.

³¹ G. Prus, *Polska prowincja paulinów w czasie panowania dynastii Wazów w Polsce*, mszpisz doktoratu obronione w 2009 r. w Instytucie Historii UJ, w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego.

³² J. Rajman, *Średniowieczne patrocinia krakowskie*, Kraków 2002.

³³ K. Rosenbaiger, *Dzieje kościoła OO. Franciszkanów w Krakowie w wiekach średnich*, Kraków 1933; odnośnie do dziejów franciszkanów w Krakowie istotne znaczenie posiadają wypisy archiwalne sporządzone przez Ojca Alojzego Karwackiego przechowywane w Archiwum Franciszkanów w Krakowie (dalej AFK), rkps E-I-22 *Archiwum OO. Franciszkanów w Krakowie*, zebrał i oprac. O. Alojzy Karwacki w 1905, t. 22; zob. też: AFK, rkps E-I-364, *Via et Methodus facilis cura ac ingenio R.P. Joannis Donati Caputo Artium et S.T.D. Provincialis Poloniae nec non Commissarii Generalis Ordinis Minorum Conventualium Relationes Visitationis inceptae Cracoviae 22 Octobris A.D.1597*; AFK, rkps B-4 *Quatuor visitationes Joannis Donati Caputo a Cupertino 1596, Adam Goski 1615, Joannis Donati Caputo a Cupertino 1615/1616*; AFK, rkps E-I-325 *Thesaurus Provinciae Poloniae*.

³⁴ P. Szczaniecki, *Katalog opatów tynieckich*, „Nasza Przeszłość” 1978, t. 49, s. 5–244.

³⁵ B.J. Wanat, *Kult Matki Bożej w klasztorze OO. Karmelitów na Piasku w Krakowie jako element charyzmatu karmelitańskiego: historia – tradycja – promocja w Polsce*, Łańcut 2004; *idem*, *Zakon Karmelitów Bosych w Polsce: klasztory karmelitów i karmelitanek bosych 1605–1975*, Kraków 1979; *idem*, *Kult Świętego Józefa Oblubieńca NMP u Karmelitów Bosych w Krakowie: informator historyczny*, Kraków 1981.

istotne znaczenie posiadają studia ogłoszone w czasopiśmie „Cistercium Mater Nostra. Tradycja – historia – kultura” oraz prace Marcina Starzyńskiego³⁶.

Przyjmując formułę porównywania sytuacji zakonu jezuitów oraz dominikanów w Polsce w epoce nowożytnej autor wykorzystał zarówno klasyczne, niejako pomnikowe prace Ojca Stanisława Załęskiego, jak również najnowszą literaturę przedmiotu. Zastanawia w tym przypadku pominięcie nader istotnej publikacji Ojca Jerzego Paszندی³⁷, będącej owocem wieloletniej kwerendy źródłowej w niemalże wszystkich archiwach zawierających informacje dotyczące zakonu jezuitów. Warto jednakże zastanowić się, czy zasadne było poświęcenie aż tyle uwagi dziejom Towarzystwa Jezusowego kosztem zakonu braci kaznodziejów.

Podsumowując niniejsze uwagi należy raz jeszcze podkreślić obszerną kwerendę źródłową oraz interesujące wnioski autora dotyczące zaplecza społecznego zakonu dominikanów. Ważkie znaczenie posiada aneks, w którym umieszczono wykaz nazwisk rodzin szlacheckich związanych z poszczególnymi klasztorami. Niestety, zapewne z przyczyn redakcyjnych, nie podano źródeł poniższych informacji, co znacznie utrudnia korzystanie z niego.

Wiktor Szymborski

³⁶ M. Starzyński, *Herby średniowiecznych opatów mogiłskich*, Kraków 2005; *idem*, *Katalog opatów mogiłskich w średniowieczu*, „Nasza Przeszłość” 2003, t. 100, s. 77–125.

³⁷ J. Paszenda, *Budowle jezuickie w Polsce*, t. 1–4, Kraków 1999–2010.